

Conjunctuurenquête Nederland

Tweede kwartaal 2017

Ondernemersvertrouwen voor derde kwartaal op rij gestegen

Voorwoord

Dit rapport bevat de belangrijkste uitkomsten van de Conjunctuurenquête Nederland van het tweede kwartaal 2017.

De Conjunctuurenquête Nederland brengt voor het Nederlandse bedrijfsleven vier keer per jaar de belangrijkste ontwikkelingen en verwachtingen in kaart, uitgesplitst naar regio, bedrijfstak en bedrijfsgrootte. De resultaten vormen de basis voor het 'Ondernemersvertrouwen Nederland'. Deze samenvattende stemmingsindicator geeft de richting aan waarin de Nederlandse economie of specifieke bedrijfstakken zich waarschijnlijk zullen ontwikkelen.

Samenwerking

De Conjunctuurenquête Nederland is een gezamenlijk onderzoek van CBS, de Kamer van Koophandel, EIB, MKB Nederland en VNO-NCW, met de steun van het Ministerie van Economische Zaken. Doel van de samenwerking is completere informatie over het niet-financiële bedrijfsleven te vergaren tegen minder administratieve lasten.

Kwaliteit

Het proces voor de totstandkoming van de Conjunctuurenquête Nederland (COEN) is ISO-gecertificeerd. Deze certificering is een bevestiging dat aan zeer hoge kwaliteitseisen wordt voldaan.

Saldo's

Deze rapportage werkt met saldo's. Een saldo ontstaat door het percentage ondernemers dat zijn ervaring of verwachting als

negatief ziet, af te trekken van het percentage dat een positieve ervaring of verwachting meldt. Als bijvoorbeeld 10 procent van de ondernemers een dalende omzet had en 20 procent een stijgende omzet, ontstaat een saldo van +10 procent. Het saldo geeft in één oogopslag weer of de stemming onder ondernemers positief of negatief is en in welke mate.

Seizoenpatronen

Bij de interpretatie van de cijfers dient rekening te worden gehouden met seizoeninvloeden. Deze spelen bij sommige variabelen een rol, zoals bij omzetten in de landbouw en horeca. Om een uitkomst in een beter perspectief te kunnen plaatsen, verdient een vergelijking met dezelfde periode een jaar eerder om die reden de voorkeur boven een vergelijking met een kwartaal eerder. Voor het samenstellen van de indicatoren van het ondernemersvertrouwen, worden de onderliggende variabelen wél gecorrigeerd voor seizoenpatronen. Hierdoor kan het vertrouwen elk kwartaal worden vergeleken met een eerder kwartaal.

Het niet-financiële bedrijfsleven

Het niet-financiële bedrijfsleven is een samentelling van secties **A** Landbouw, bosbouw en visserij, **B** Winning van delfstoffen, **C** Industrie, **F** Bouwnijverheid, **G** Groot- en detailhandel; reparatie van auto's, **H** Vervoer en opslag, **I** Logies-, maaltijd- en drankverstreking, **J** Informatie en communicatie, **L** Verhuur van en handel in onroerend goed, **M** Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening, **N** Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening, **R** Cultuur, sport en recreatie, **S** Overige dienstverlening.

Waarneemperiode

De gegevens voor deze publicatie zijn verzameld in de maand april 2017.

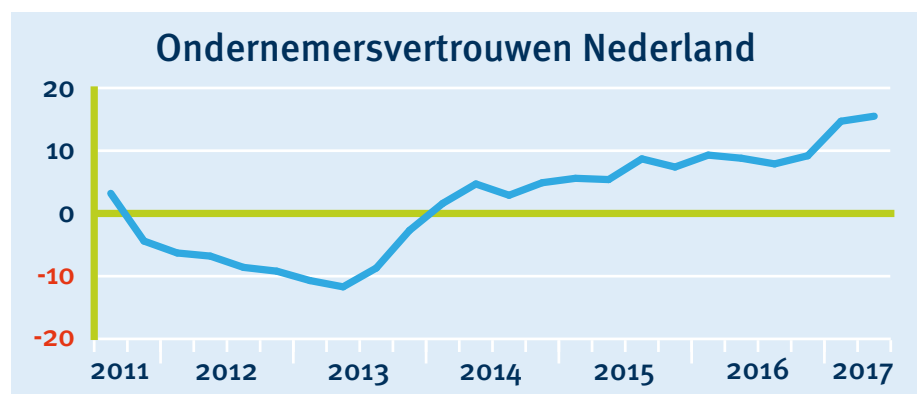
Dit rapport is gepubliceerd op 18 mei 2017. Het rapport van de Conjunctuurenquête derde kwartaal 2017 wordt op 18 augustus 2017 gepubliceerd op www.ondernemersplein.nl/COEN/

Ondernemersvertrouwen voor derde kwartaal op rij gestegen

Voor het derde kwartaal op rij is het ondernemersvertrouwen, de stemmingsindicator van ondernemend Nederland, gestegen. Het ondernemersvertrouwen verbeterde van 14,7 in het eerste kwartaal naar 15,5 in het tweede kwartaal.

Het ondernemersvertrouwen bereikt daarmee het hoogste niveau sinds het begin van de metingen in 2008. In 2009 en in 2013

bereikte het vertrouwen een dieptepunt van respectievelijk -29,7 en -11,7. Sinds het dieptepunt in 2013 groeit het ondernemersvertrouwen gestaag. In 2014 werd voor het eerst weer een positief ondernemersvertrouwen genoteerd. In het tweede kwartaal van 2017 breekt het ondernemersvertrouwen voor het tweede kwartaal op rij het record.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland en VNO-NCW

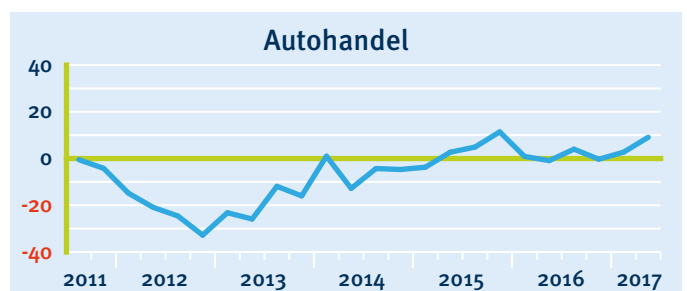
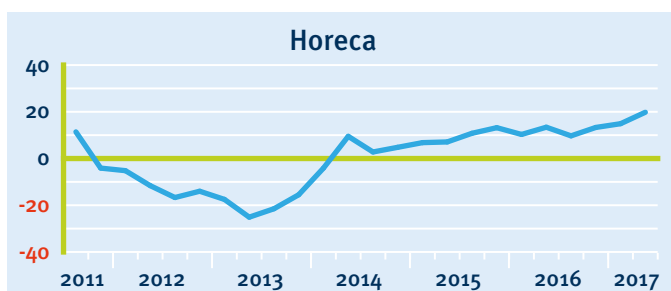
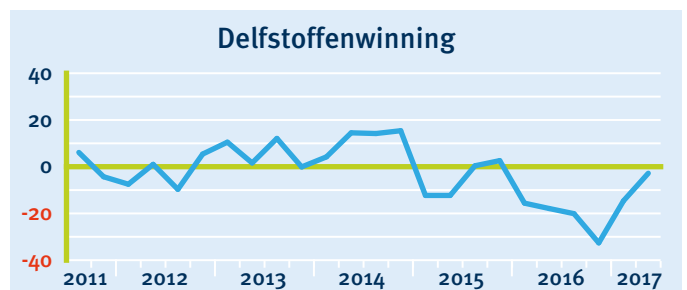
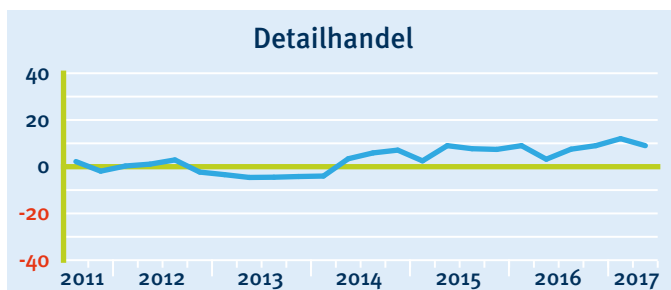
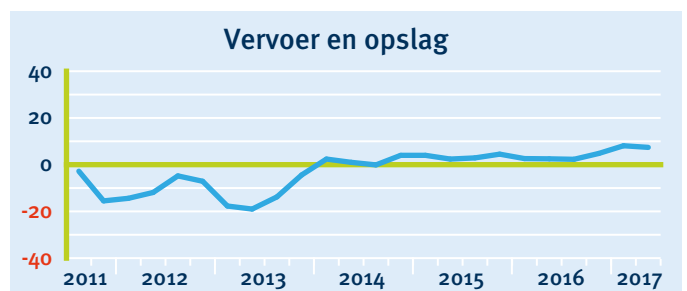
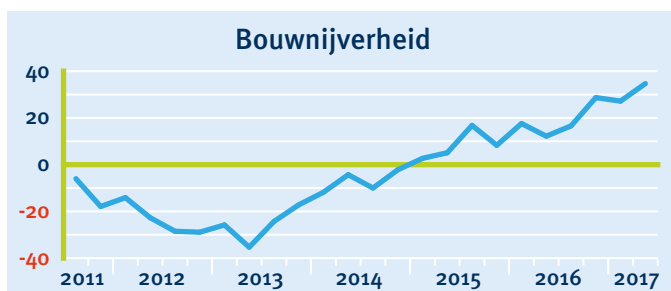
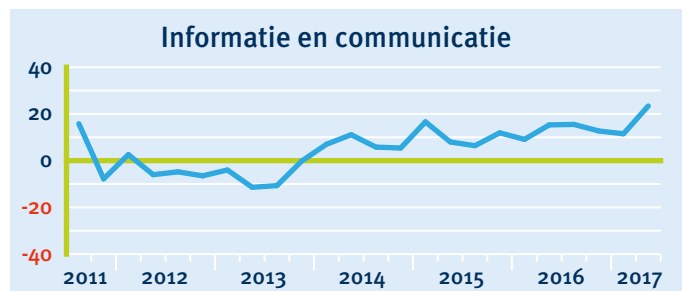
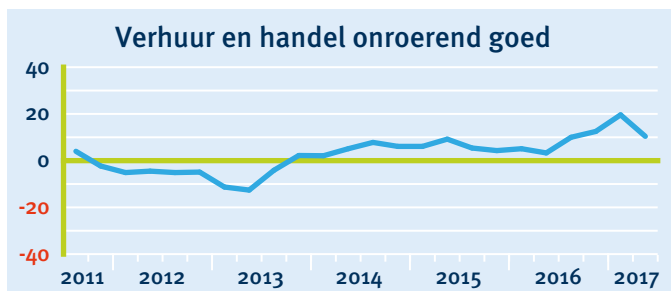
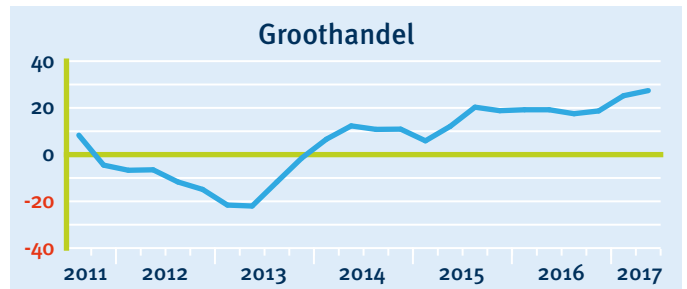
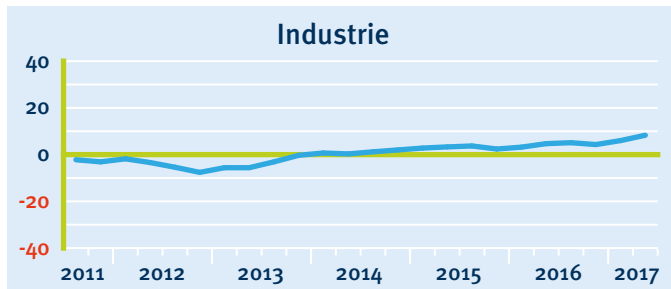
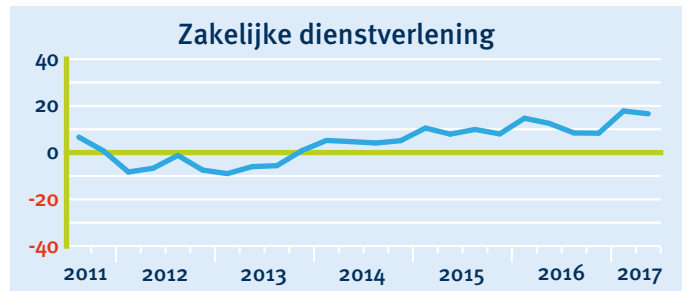
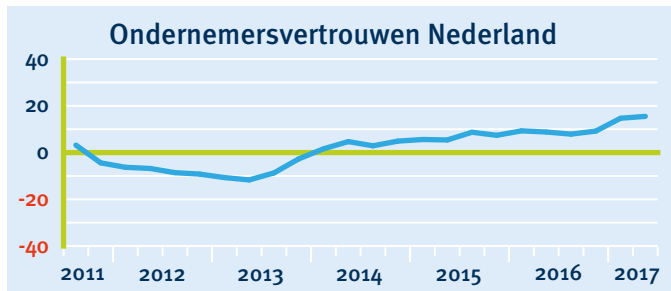
Verder in deze rapportage:

- **Ondernemersvertrouwen op hoogste niveau sinds 2008** pagina 5
- **Ondernemers onverminderd positief** pagina 7
- **Uitgelicht** pagina 8
- **Uitgelicht: Orderpositie verbetert verder** pagina 9
- **Regionale verwachtingen** pagina 10

Ondernemersvertrouwen per sector

Uitkomsten tweede kwartaal 2017

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen op hoogste niveau sinds 2008

Voor het derde kwartaal op rij neemt het ondernemersvertrouwen toe. De stemmingsindicator van ondernemend Nederland staat 0,8 punt hoger dan drie maanden geleden en bereikt daarmee de hoogste stand sinds het begin van de meting eind 2008.

In de sectoren industrie, bouw, groothandel, horeca en informatie en communicatie is het ondernemersvertrouwen sinds eind 2008 niet zo hoog geweest als nu. Op de delfstoffenwinning na is er in alle sectoren sprake van een positieve stemming. Toch zijn ondernemers in de sectoren detailhandel, transport, onroerend goed en in de zakelijke dienstverlening minder positief dan in het voorgaande kwartaal.

Vertrouwen bouwsector opnieuw zeer hoog

Net als in de afgelopen twee kwartalen is het ondernemersvertrouwen in de bouwsector het hoogst van alle sectoren. Het ondernemersvertrouwen in deze sector komt aan het begin van het tweede kwartaal uit op 34,7.

Daarmee is het zeer positieve sentiment in de bouwsector opnieuw sterk verbeterd. De bouw komt van ver. In 2013 was de bouw nog de meest somber gestemde sector.

Forse toename vertrouwen informatie en communicatie

Het ondernemersvertrouwen in de sector informatie en communicatie (uitgeverijen, media en ict-bedrijven) nam dit kwartaal toe van 11,9 naar 23,4. De grote verbetering is toe te schrijven aan positieve ontwikkelingen in de gerealiseerde omzet in het afgelopen kwartaal en verbeterde omzetverwachtingen voor het lopende kwartaal.

Ondernemersvertrouwen sector onroerend goed minder hoog

In het eerste kwartaal van 2017 stond het ondernemersvertrouwen in de sector onroerend goed op het hoogste niveau sinds het begin van de meting in 2008. In het tweede kwartaal is het vertrouwen in deze sector minder hoog. De indicator liep terug van 19,6 in het eerste kwartaal naar 10,4 in het tweede kwartaal. De afname heeft te maken met minder positieve omzetverwachtingen en een volgens ondernemers minder positieve ontwikkeling van het economisch klimaat. Ondanks een afname van het ondernemersvertrouwen, is het sentiment in deze sector positief.

Afname ondernemersvertrouwen detailhandel

In de detailhandel neemt het ondernemersvertrouwen af van 12,0 in het eerste kwartaal van 2017 naar 9,0 in het tweede kwartaal. De indicator komt daarmee uit op hetzelfde niveau als eind 2016. Ondanks de afname van het vertrouwen zijn ondernemers nog overtuigend positief gestemd.

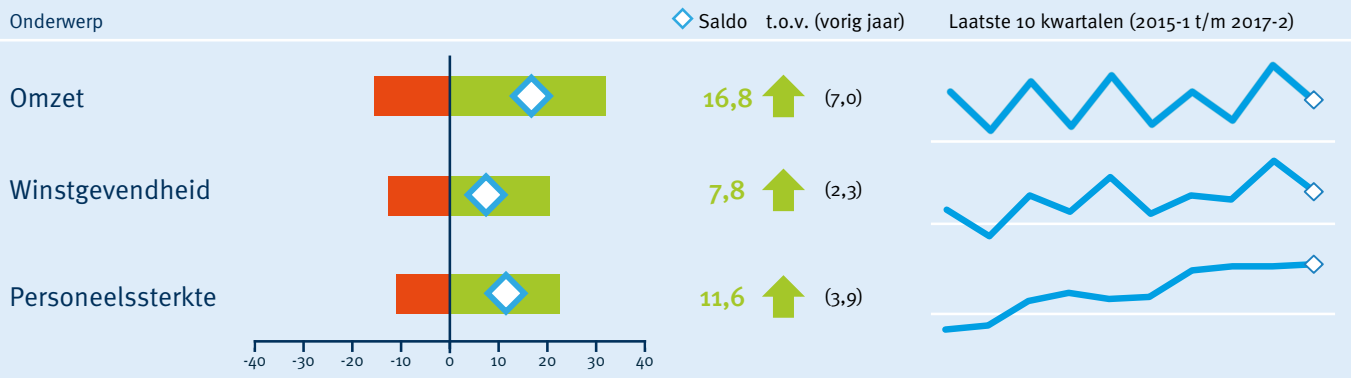
Stemming delfstoffenwinning minder negatief

Het ondernemersvertrouwen in de delfstoffenwinning was vorig jaar zeer negatief, mede als gevolg van de beperking van de gaswinning in Groningen. Vanaf begin 2017 verbetert de stemming in de delfstoffenwinning echter: het ondernemersvertrouwen neemt toe van -32,6 in het vierde kwartaal van 2016 naar -14,6 in het eerste kwartaal van 2017 en -2,8 in het huidige kwartaal.

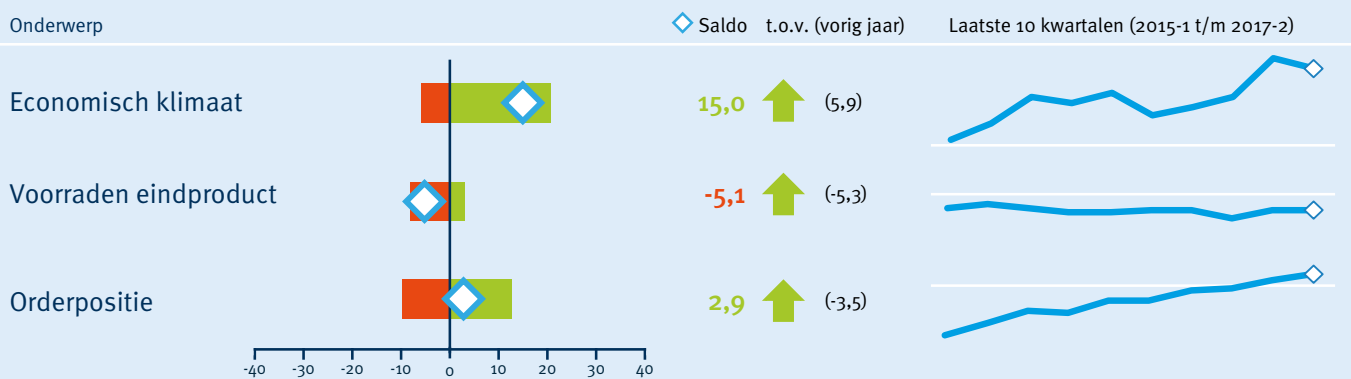
Ondernemersvertrouwen in de bouw is het hoogst

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

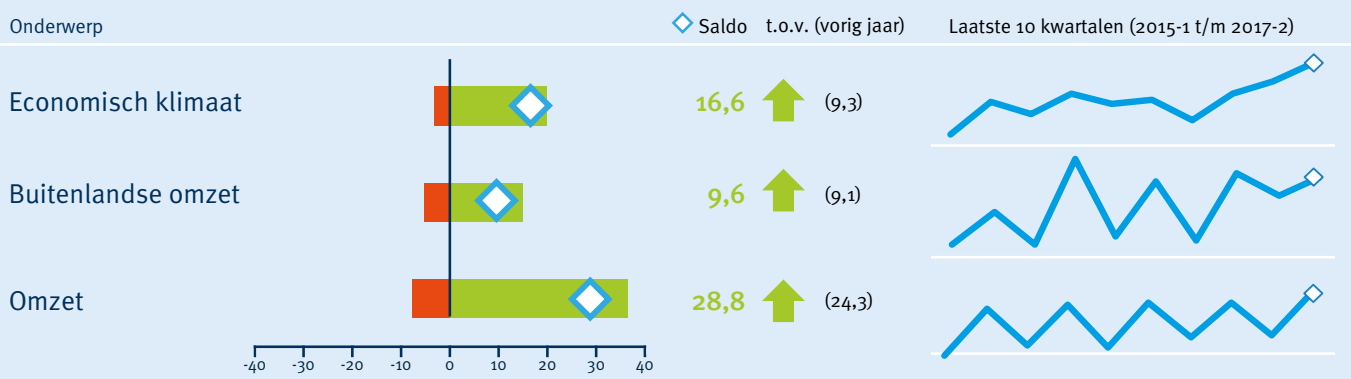
Ontwikkelingen eerste kwartaal

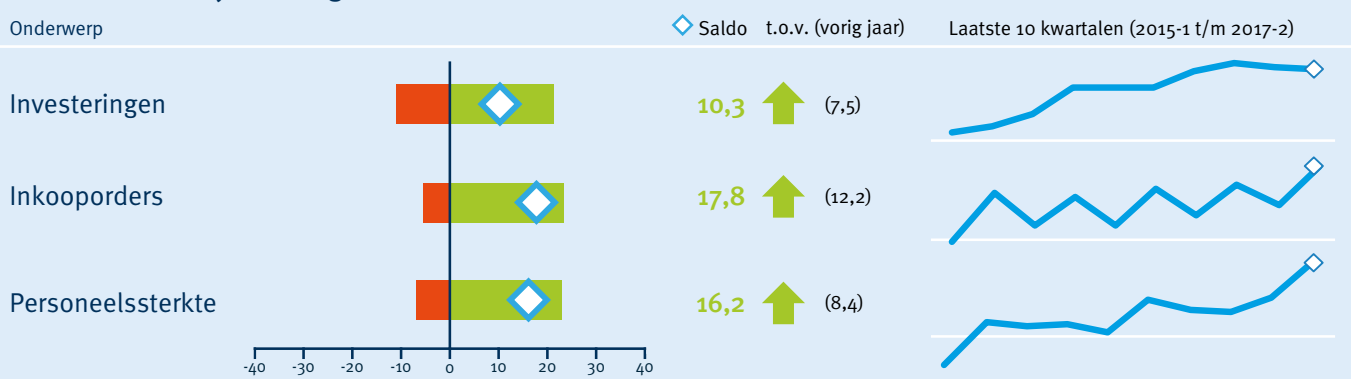
Beoordelingen van de ondernemer (begin van het tweede kwartaal)

Verwachte ontwikkelingen tweede kwartaal

Verwachte bedrijfsvoering tweede kwartaal

Ondernemers onverminderd positief

Het Nederlandse bedrijfsleven is onverminderd positief gestemd en op alle terreinen positiever dan een jaar geleden.

In het eerste kwartaal waren de ondernemers per saldo positiever over de omzet en de winstgevendheid. Deze positieve signalen zijn echter wat minder uitbundig dan in het eerste kwartaal. Een en ander is echter volledig toe te schrijven aan seizoeneffecten. Over het algemeen ontwikkelen winstgevendheid en omzet zich in het tweede en vierde kwartaal beter dan in het eerste en derde kwartaal. Vergeleken met dezelfde periode vorig jaar zijn ondernemers namelijk veel positiever over hun omzontwikkeling en winstgevendheid. Dit geldt ook voor het oordeel over de werkgelegenheid.

De opmars van het oordeel over de orderpositie zet door. Het aantal ondernemers dat positief oordeelt over de orderpositie is voor het tweede kwartaal op rij groter dan het aantal dat daarover negatief oordeelt.

Ook het oordeel over het economisch klimaat is onverminderd positief. De groep ondernemers die de voorraden eindproduct te groot vindt, is nagenoeg even groot als in het tweede kwartaal van vorig jaar.

Ondernemers verwachten een verdere verbetering van het economisch klimaat. De verwachtingen voor de totale omzet zijn positiever dan vorig jaar in dezelfde periode. Dit geldt eveneens voor de buitenlandse omzet, al is hier de toename in het optimisme minder groot dan bij de andere indicatoren.

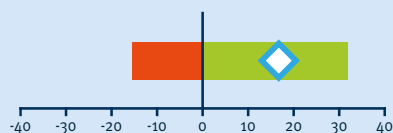
Ook in de bedrijfsvoering verwachten ondernemers verbeteringen in het tweede kwartaal. Vergeleken met een jaar geleden verwachten ondernemers meer te investeren, voor een hogere waarde aan inkooporders te plaatsen en meer personeel aan te nemen.

Ontwikkelingen eerste kwartaal

Onderwerp

pessimisten % optimisten

Omzet

◇ Saldo t.o.v. (vorig jaar) Laatste 10 kwartalen (2015-1 t/m 2017-2)

16,8 ↑ (7,0)

Hoe lees ik het Dashboard Conjunctuurenquête Nederland?

Onderwerp: in de Conjunctuurenquête Nederland worden ondernemers naar hun oordeel gevraagd over verschillende onderwerpen. Er is een verschil tussen terugblikken op het vorige kwartaal en verwachtingen voor het huidige kwartaal. Hierdoor kan een onderwerp twee keer voorkomen in het dashboard. De koppen die boven de onderwerpen staan, geven aan of het om terugblikken of verwachtingen gaat.

Staafdiagram (pessimisten/optimisten): de vragen over de onderwerpen in het dashboard kunnen de ondernemers beantwoorden met verbetering, verslechtering, of onveranderd. In deze grafiek is het percentage optimisten (ondernemers die verbetering zien/verwachten) afgezet tegen de pessimisten (zij die verslechtering zien/verwachten). De witte ruit geeft het saldo hiervan weer.

Saldo: het saldo is het verschil tussen het percentage optimisten en het percentage pessimisten, dat ook terug te zien is in het staafdiagram. Positieve waarden (meer optimisten dan pessimisten) worden groen weergegeven, negatieve saldi (meer pessimisten dan optimisten) worden rood weergegeven.

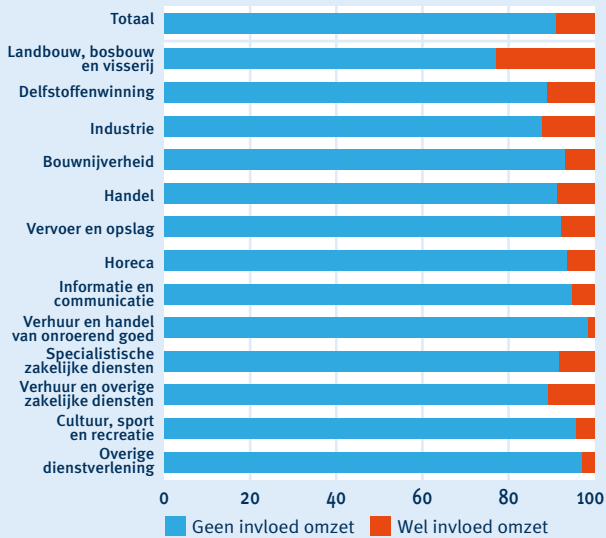
T.o.v. vorig jaar: het saldo van hetzelfde onderwerp in hetzelfde kwartaal een jaar eerder is tussen haakjes weergegeven. Er is gekozen voor hetzelfde kwartaal een jaar eerder, om eventuele seizoeneffecten uit te sluiten. De groene pijl naar boven of rode pijl naar beneden geeft aan of er sprake is van respectievelijk een verbetering of verslechtering.

Lijndiagram (laatste 10 kwartalen): per onderwerp wordt de ontwikkeling in de laatste 10 kwartalen weergegeven. Hierop is geen seizoencorrectie toegepast. De witte horizontale lijn is de nullijn. Het saldo in het laatste kwartaal is met een witte ruit weergegeven.

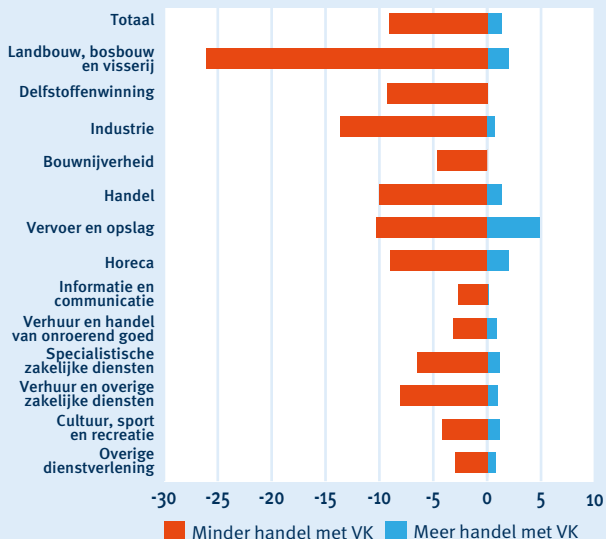
Uitgelicht

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW. Kijk voor meer detailinformatie over verwachtingen ten aanzien van de Brexit op cbs.nl/coen en voor meer detailinformatie over verwachtingen voor de werkgelegenheid op StatLine.

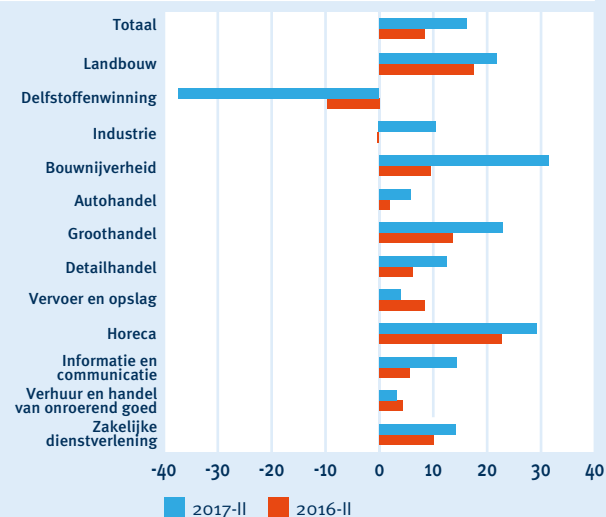
Mogelijke invloed Brexit op omzet komende drie maanden

Verandering handel met Verenigd Koninkrijk komende drie maanden als gevolg van Brexit

Verwachte ontwikkelingen werkgelegenheid komende drie maanden

Grafiek 1 en 2

Brexit: de verwachte gevolgen op korte termijn

De Brexit heeft volgens ruim 90 procent van de Nederlandse ondernemers op korte termijn geen invloed op hun omzet. Van de ondernemers die wel invloed verwachten, voorziet een meerderheid een negatief effect. Ondernemers in de landbouw verwachten relatief vaak negatieve effecten op de omzet.

Voor komend kwartaal voorziet het grootste deel van de bedrijven in de komende drie maanden geen gevolgen van de komende uittreding van Groot-Brittannië voor de bedrijfsvoering. In de landbouw en de delfstoffenwinning is het percentage bedrijven dat gevolgen voor de bedrijfsvoering verwacht het grootst. De gevolgen betreffen onder andere de vrijheid van verkeer van goederen en diensten, het personeelsbestand, de winstgevendheid en bedrijfsvestigingen in het Verenigd Koninkrijk.

In de komende drie maanden denken de meeste ondernemers geen gevolgen van de Brexit te ondervinden in de handel met het Verenigd Koninkrijk. Van de ondernemers die wel gevolgen voor de handel met het Verenigd Koninkrijk verwachten, voorziet het grootste deel dat deze zal afnemen. In de landbouw is het percentage ondernemers dat een afname van de handel met het Verenigd Koninkrijk verwacht het grootst.

Grafiek 3

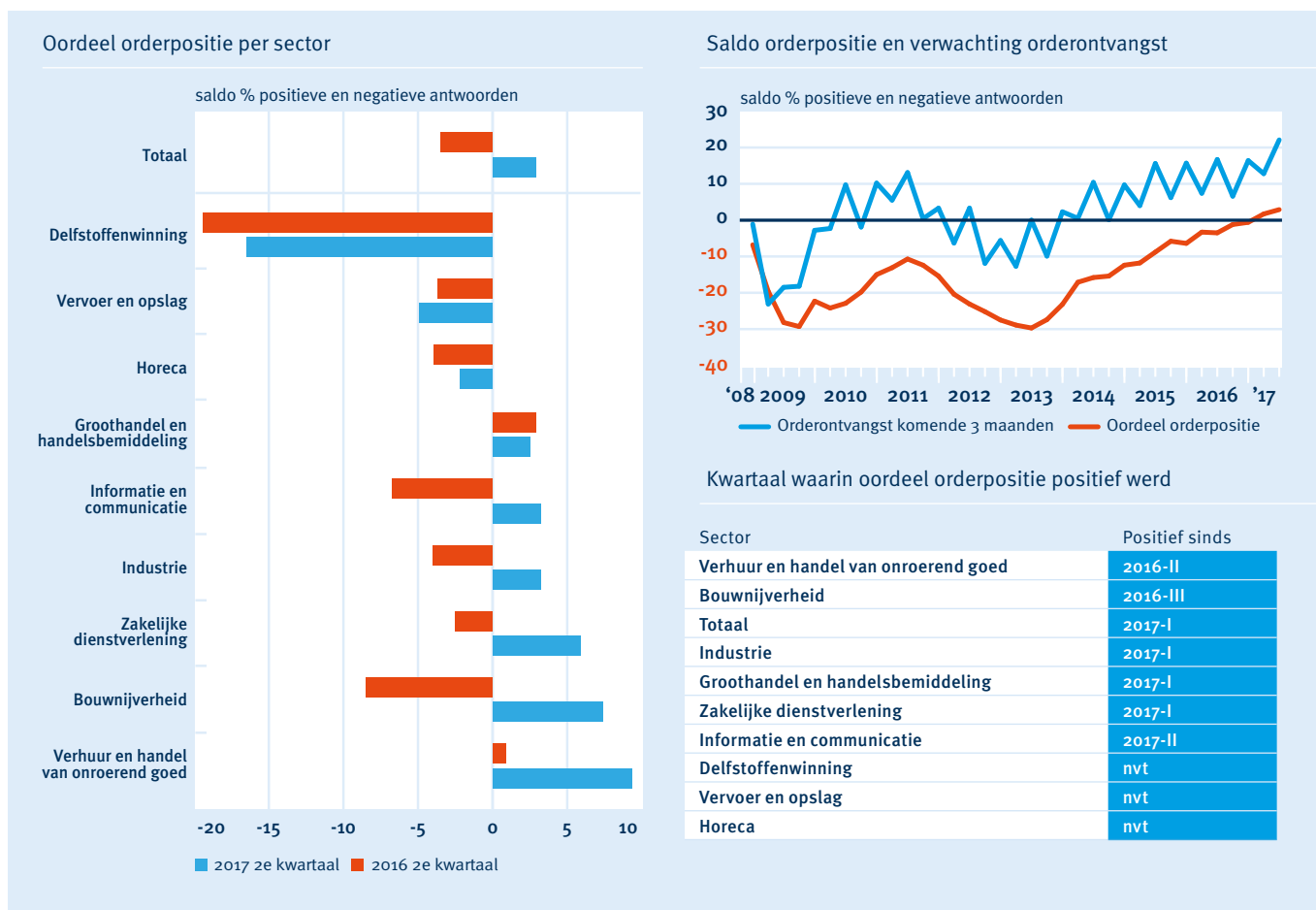
Groei werkgelegenheid zet krachtig door

De gunstige economische situatie is onder andere zichtbaar in positieve verwachtingen ten aanzien van de ontwikkeling van het personeelsbestand in het tweede kwartaal van 2017. Per saldo verwacht 16,2 procent van de ondernemers een groei hiervan in de komende drie maanden. Daarmee zijn ondernemers duidelijk positiever over de personeelssterkte dan in hetzelfde kwartaal vorig jaar, toen de verwachtingen met betrekking tot de werkgelegenheid met een saldo van 8,4 ook al bijzonder gunstig waren.

Alle sectoren, behalve de delfstoffenwinning zijn positief over de werkgelegenheid. In de meeste sectoren zijn de verwachtingen gunstiger dan in hetzelfde kwartaal een jaar geleden. De sterkste verbetering is te zien in de bouw, waar per saldo ongeveer een derde van de bedrijven groei van het aantal personeelsleden voorziet.

Uitgelicht: Orderpositie verbetert verder

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW
Kijk voor meer detailinformatie op StatLine.

Voor het tweede kwartaal op rij is het aantal ondernemers dat zijn orderpositie positief beoordeelt groter dan het aantal dat negatief tegen zijn orderpositie aankijkt. Voor het eerst sinds 2008 oordelen ondernemers per saldo positief over de orderpositie. Na het dieptepunt in 2013, verbeterde het oordeel over de orderpositie.

Ondernemers verwachten voor de komende drie maanden een verdere groei van de orderontvangst. Per saldo verwacht 22,1 procent van de ondernemers meer opdrachten binnen te halen. Bij orderontvangsten spelen seizoenfactoren weliswaar een rol, maar desondanks is de positieve verwachting voor de orderinstroom in het tweede kwartaal niet eerder zo groot geweest sinds het begin van de metingen in 2008. Mogelijk is dit voor de ondernemers de basis voor een verdere verbetering van het oordeel over de orderpositie in de komende maanden.

Er zijn aanzienlijke verschillen tussen de sectoren. Over het algemeen zijn ondernemers in sectoren met een bovengemiddeld hoog ondernemersvertrouwen ook vaker positief in hun oordeel over de orderpositie. In de sector verhuur van en handel in

onroerend goed zijn ondernemers met een saldo van +9,3 het meest positief gestemd over hun orderpositie. Vorig jaar in het tweede kwartaal was in deze sector het oordeel over de opdrachtenportefeuille saldo licht positief.

In de sectoren informatie en communicatie, industrie, zakelijke diensten en bouwnijverheid is het oordeel per saldo positief, waar dit een jaar geleden nog negatief was. In de bouwsector is het oordeel het sterkst verbeterd. In het tweede kwartaal van 2016 was per saldo 8,5 procent van de bouwondernemers nog negatief gestemd over de orderpositie, nu is per saldo 7,4 procent van hen positief hierover. In deze sector zijn ondernemers voor het vierde kwartaal op rij positief over hun orderpositie.

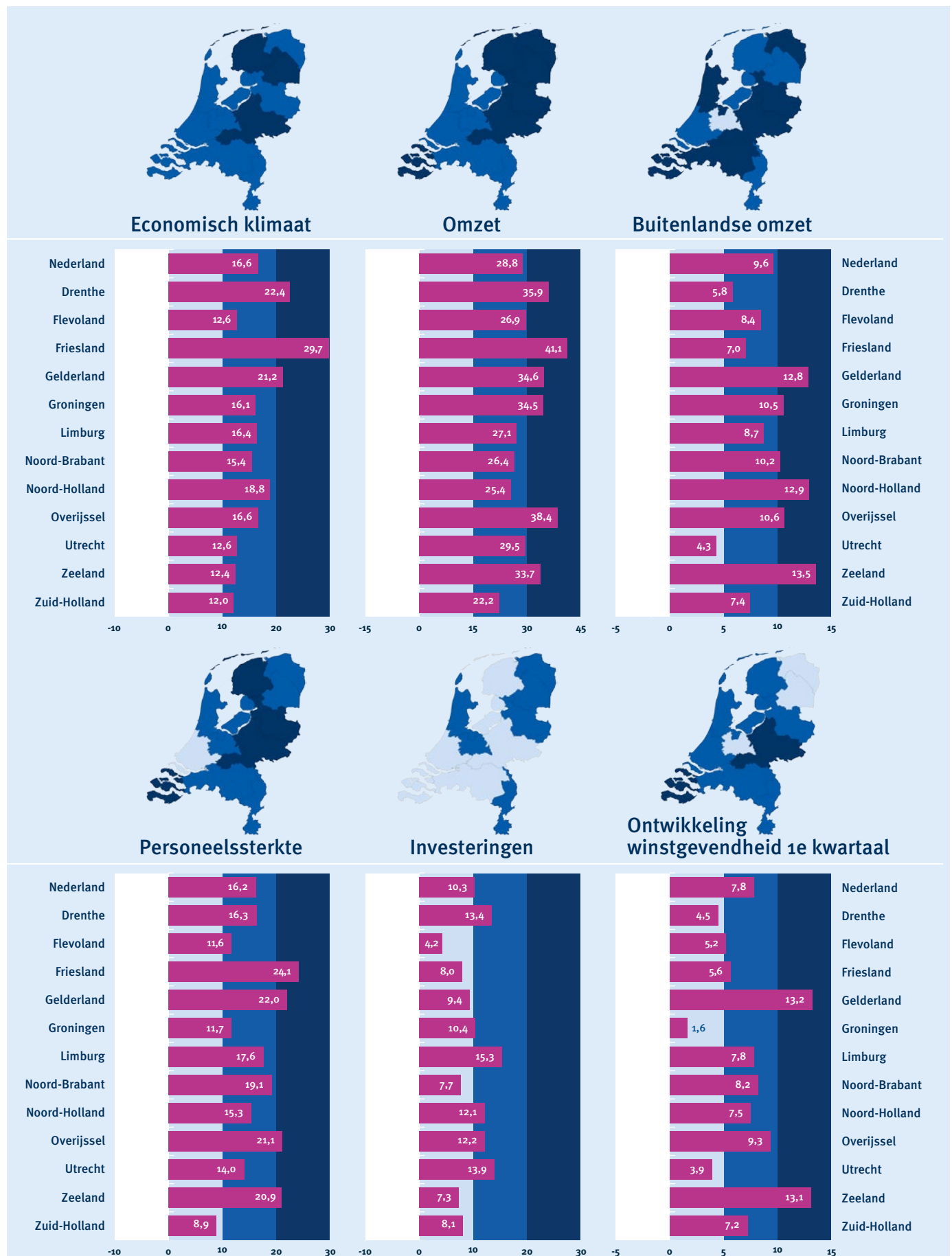
In de delfstoffenwinning, de sector vervoer en opslag en in de horeca zijn ondernemers nog steeds in meer of mindere mate negatief in hun oordeel over de orderpositie.

Verwachte ontwikkelingen bedrijfsleven per provincie

Uitkomsten tweede kwartaal 2017. Het betreft het verschil tussen de percentages optimisten en pessimisten per onderwerp, per provincie. Het betreffen vijf verwachtingen over het tweede kwartaal en een terugblik op de winstgevendheid in het eerste kwartaal.

Bron: CBS, EIB, KvK, MKB Nederland, VNO-NCW

Kijk voor meer detailinformatie op StatLine

Ondernemers in Friesland meest positief

Het positieve beeld uit de Conjuncturenquête komt in elke provincie terug. Bij de zes indicatoren die hier worden uitgelicht, komt er voor niet één provincie een negatief saldo voor. Over het algemeen zijn Friese ondernemers het meest positief gestemd en Zuid-Hollandse ondernemers het minst positief. De verschillen per provincie worden hieronder besproken.

Ondernemers in Friesland meest positief over economisch klimaat

In Friesland is per saldo het grootste aantal ondernemers positief in hun verwachtingen voor het economisch klimaat. Per saldo voorziet in die provincie 29,7 procent van de ondernemers een verbetering van het economisch klimaat in de komende drie maanden. Ook in Drenthe (saldo +22,4), Gelderland (saldo +21,2) en Noord-Holland (saldo +18,8) heeft een bovengemiddeld aantal ondernemers positieve verwachtingen met betrekking tot het economisch klimaat. Hier speelt met name de bouwsector en in mindere mate de horeca een rol in.

Zeer gunstige omzetverwachtingen in Friesland en Overijssel

Met een saldo van +41,1 is Friesland de provincie met per saldo het grootste aandeel ondernemers met een positieve omzetverwachting. Friesland wordt gevolgd door Overijssel waar het saldo +38,4 bedraagt. De bouwsector en de horeca hebben hier een positieve invloed op. Landelijk verwacht per saldo 28,8 procent van de ondernemers een toename van de omzet. In Zuid-Holland zijn ondernemers het minst positief in hun verwachtingen met betrekking tot de omzet (saldo +22,2).

Zeeuwse ondernemers meest positief over export

In de provincie Zeeland zijn ondernemers met een saldogepercentage van +13,5 het meest positief over de verwachte ontwikkeling van de buitenlandse omzet. Binnen Zeeland is de handel de sector waarin de meeste ondernemers een toename van de export verwachten. Ook in Noord-Holland (saldo +12,9) en Gelderland (saldo +12,8) zijn ondernemers hierover

bovengemiddeld positief. In Nederland als geheel verwacht per saldo 9,6 procent van de ondernemers een toename van de buitenlandse omzet. In Utrecht is het saldo met +4,3 het minst positief.

Friese ondernemers meest positief over personeelssterkte

In Nederland als geheel voorziet per saldo 16,2 procent van de ondernemers een groei van de personeelssterkte in het tweede kwartaal van dit jaar. Friesland (saldo +24,1) en Gelderland (saldo +22,0) steken hier het meest positief bij af. Binnen deze provincies zijn het vooral de bouwsector, de horeca en de sector informatie en communicatie waar een uitbreiding van de personeelssterkte verwacht wordt. In Zuid-Holland verwacht per saldo 8,9 procent van de ondernemers zijn personeelsbestand uit te breiden in de komende drie maanden. Dit relatief lage saldo wordt veroorzaakt door de sector vervoer en opslag, die in Zuid-Holland sterk vertegenwoordigd is.

Ondernemers voorzien groei van de personeelssterkte

Meer investeringsgroei in Limburg en Utrecht

Landelijk verwacht per saldo 10,3 procent van de ondernemers een groei van de investeringen. In Limburg en Utrecht verwachten bovengemiddeld veel ondernemers een toename van de investeringen, met een saldo van respectievelijk 15,3 en 13,9 procent.

Verdere toename winstgevendheid

Door het Gelderse en Zeeuwse bedrijfsleven wordt het meest melding gemaakt van een positieve ontwikkeling van de winstgevendheid. Bij per saldo 13,2 procent van de ondernemers in Gelderland en 13,1 procent van de ondernemers in Zeeland is de winstgevendheid in het eerste kwartaal van 2017 toegenomen. In Nederland als geheel kwam het saldogepercentage uit op +7,8. Het laagste percentage ondernemers met een toename van de winstgevendheid bevindt zich in Groningen waar per saldo bij 1,6 procent van de ondernemers de winstgevendheid toenam.

Kerntabel Ondernemersvertrouwen en Conjunctuurenquête Nederland

Ondernemersvertrouwen

Verwachtingen voor het tweede kwartaal niet seizoen gecorrigeerd saldopercentage bedrijven

2016 4e kwartaal	2017 1e kwartaal	2017 2e kwartaal		Omzet	Personeel	Economisch klimaat
9,2	14,7	15,5	Totaal bedrijfsleven	28,8	16,2	16,6
-32,6	-14,6	-2,6	Delfstoffenwinning	-3,2	-37,3	-0,9
4,3	6,0	8,3	Industrie	20,5	10,3	10,2
28,7	27,2	34,7	Bouwnijverheid	42,4	31,5	35,6
-0,3	2,7	9,1	Autohandel en -reparatie	15,5	5,8	7,9
18,7	25,2	27,4	Groothandel	34,9	23,0	19,9
9,0	12,0	9,0	Detailhandel	34,4	12,6	14,2
4,8	8,1	7,4	Vervoer en opslag	22,3	4,0	9,3
13,3	14,9	19,8	Horeca	44,5	29,2	20,0
12,7	11,5	23,4	Informatie en communicatie	33,1	14,4	14,7
12,5	19,6	10,4	Verhuur en handel onroerend goed	9,8	3,2	4,9
8,3	17,8	16,6	Zakelijke dienstverlening	23,2	14,2	15,2

Meer informatie op StatLine

Ondernemersvertrouwen

Conjunctuurenquête naar bedrijfstak

Conjunctuurenquête naar regio
(landsdeel/provincie/COROP)

Dit rapport verschijnt ieder kwartaal op ondernemersplein.nl/COEN. Wilt u meer informatie? Neem dan contact op met één van de COEN-partnerorganisaties:

www.cbs.nl 088 570 70 70
info@cbs.nl

www.eib.nl 020 205 16 00
eib@eib.nl

www.kvk.nl 088 585 15 85
kenniskdesk@kvk.nl

www.mkb.nl 070 349 03 49
www.vno-ncw.nl kempen@vnoncw-mkb.nl

**ondernemers
plein**

V N O N C W